

HAVANERES

Les havaneres tenen el seu origen a la Cuba del segle XIX. Aquesta illa va ser una colònia espanyola fins al 1902, any en què va aconseguir la independència. El trànsit de persones entre Cuba i Espanya (mariners i soldats, però també comerciants i tot tipus de viatgers) va afavorir que arribés a Europa la *contradanza habanera*, un gènere musical amb lletres cantades en castellà i una rítmica moderadament sincopada d'origen afrocubà.

Ja amb el nom d'havanera, aquest gènere es va popularitzar a Europa durant el segle XIX, tant en forma de cançó com de ball de parella (sovint amb el nom d'*americana* o *dansa*), i va viure una època d'auge en què va ser present tant al món de la música popular com al de la música clàssica. Però al llarg del segle XX va anar quedant arraconada, i només va perviure en el repertori d'algunes agrupacions populars, o com a cançó de taverna en alguns indrets de la costa catalana.

L'aparició del grup d'havaneres tal i com ara el coneixem es remunta als anys setanta del segle XX (i una mica abans en algun cas). El fenomen coincideix amb la revifalla de les festes populars a la fi del franquisme. En aquells anys, les cantades d'havaneres van passar a ser un element imprescindible en moltes festes majors, i va sorgir una gran quantitat de grups. L'estructura d'aquestes agrupacions és quasi sempre la mateixa: un grup de veus, masculines i força impostades, que canten arranjaments d'harmonia simple i efectiva sobre un acompanyament instrumental d'acordió cromàtic, guitarra i contrabaix.

En el repertori d'aquests conjunts hi ha tant havaneres tradicionals, en castellà, com de nova creació (sovint en català). La majoria tenen un aire nostàlgic i sentimental, i hi apareixen un seguit de tòpics relacionats amb Cuba: el mar, els vaixells, les palmeres, les belles mulates que enamoren els mariners, la Guerra de Cuba...

Però els grups d'havaneres canten també altres gèneres musicals, com valsets mariners, boleros, sardanes i cançons d'altres tipus.

El fet d'estudiar aquesta agrupació al cicle inicial es deu a la facilitat d'identificació dels instruments que la componen, i a la presència que tenen els grups d'havaneres a moltes festes majors. No es pretén que l'alumnat aprengui a cantar havaneres, sinó que pugui reconèixer el gènere, la seva tímbrica i els instruments que l'interpreten.

FLABIOL

El flabiol és un instrument de vent (aeròfon) de bisell, com la flauta de bec. Això vol dir que el so s'hi produeix bufant dins d'un conducte que dirigeix l'aire a un cantell viu anomenat bisell o trencavents. Però a diferència de la flauta de bec, el flabiol té els forats disposats de tal manera que es pot sostenir i tocar amb una sola mà, habitualment l'esquerra. L'altra mà queda lliure, i es pot fer servir per tocar un altre instrument: el tamborí.

El flabiolaire, per tant, és un músic que toca dos instruments alhora. Cal dir que en ocasions el flabiol s'ha tocat a dues mans, sense tamborí, però la majoria de vegades el flabiol i el tamborí són considerats un binomi inseparable, gairebé com si fossin un sol instrument.

Al Principat hi ha diferents tipus de flabiols. Entre aquests destaquen el flabiol sec i el flabiol de claus (anomenats també flabiol de carrer i flabiol de cobla, respectivament, fent referència al context on es fa servir cada un). El tamborí també presenta diferents denominacions i tipologies, des del petit tamborí de la cobla de sardanes fins al bombo (un tamborí gros i aplanat) usat per alguns flabiolaires.

Un flabiolaire, que toca alhora melodia i ritme, pot afrontar tot sol situacions que requereixen una sòlida base musical, com l'acompanyament de balls de gegants, balls de bastons i altres balls tradicionals. En alguns llocs, els flabiolaires s'encarregaven també d'acompanyar el ball de plaça, interpretant balls de parella propers a les modes del moment.

A més d'actuar en solitari, el flabiol i el tamborí també tenen un lloc destacat en formacions instrumentals com la mitja cobla, la cobla de tres quartans, la cobla de ministrers i la cobla de sardanes.

El flabiol es toca també en altres indrets dels Països Catalans, encara que amb característiques i noms lleugerament diferents: fubiol a Mallorca, fabiol a Menorca, i flaüta (de només tres forats) a Eivissa.

Per les seves característiques, el flabiol s'ha considerat sempre un instrument accessible als infants. Per això hem cregut convenient donar-lo a conèixer ja al cicle inicial. Cal dir que hi ha hagut diversos intents de fer servir el flabiol com a

instrument escolari que actualment es fabriquen flabiols de dimensions reduïdes, apropiats per a mans petites.

RONDALLA

La rondalla —i altres grups afins, com l'estudiantina, la tuna, l'harmònica o l'orquestra de pols i pua— són agrupacions que es basen en instruments de corda puntejada com la bandúrria, el llaüt, el guitarró i la guitarra.

Al costat d'aquests també en poden intervenir d'altres:

- De percussió: castanyoles (o postisses), pandereta...
- De corda fregada: violí, contrabaix...
- De vent-fusta: clarinet, flauta de bec...
- De vent-metall: trompeta, trombó, bombardí...

La bandúrria i el llaüt tenen sis cordes dobles de metall que es toquen puntejant-les amb una pua. Per allargar el so de les notes, els instrumentistes fan servir molt sovint la tècnica del trèmolo, que consisteix a puntejar molt ràpidament una corda amb moviments amunt i avall de la pua. El guitarró i la guitarra, en canvi, tenen cordes simples de niló (cinc i sis, respectivament). Es puntegen amb els dits, i molt sovint es toquen amb la tècnica anomenada *rascar* o *ventar*, que consisteix a tocar totes les cordes amb moviments amunt i avall de la mà dreta.

Les funcions musicals d'aquests instruments dins de la rondalla també són diferents. La bandúrria i el llaüt són instruments melòdics, i toquen la melodia principal i les veus secundàries de la peça. El guitarró i la guitarra també poden tocar melodies, però dins la rondalla actuen sobretot com a instruments harmònics que interpreten els acords de la peça (i en el cas de la guitarra, també el baix).

El nom de rondalla es deu a la que va ser la seva funció principal des de molt antic i durant molt de temps: rondar (és a dir, anar pel carrer de casa en casa cantant cançons). Aquesta pràctica ha anat caient en desús, però en canvi continua ben vigent una altra funció tradicional de la rondalla: l'acompanyament de la dansa, sigui en ocasions puntuals o de manera estable. Aquest és el cas de les rondalles integrades en els grups de dansa tradicional, que acompanyen amb música en directe les actuacions dels dansaires.

La rondalla pot actuar també en un marc no tan funcional: el concert, on la música que es toca i el conjunt que la interpreta passen a ser els protagonistes de l'acte. Molt sovint, i per diferenciar-se de les rondalles que interpreten repertori funcional, les formacions d'aquest tipus orientades a fer concerts es presenten sota el nom d'*orquestra de pòls i pua*, amb un repertori molt més complex que el de les rondalles de tipus popular.

Com ha passat amb altres formacions tradicionals, la rondalla ha estat també objecte d'algun intent d'actualitzar el seu so i repertori i acostar-lo a la música popular moderna.

CORNAMUSA

Dels molts noms que ha rebut històricament la cornamusa als Països Catalans, el més utilitzat al Principat en els últims anys és *sac de gemecs*. Aquest instrument va ser durant segles un dels més utilitzats al nostre país en el camp de la música popular (i durant l'edat mitjana, també a la música de cort). Però a partir del segle XVIII, i per raons lligades a canvis socials i musicals, va entrar en una decadència que va culminar a mitjan segle XX, quan va deixar de tocar-se (menys a Mallorca, on l'instrument és conegut amb el nom de *xeremies*). Des de principis dels anys vuitanta del segle XX, però, diversos constructors i intèrprets han recuperat i difós l'instrument. Tot i així, el sac de gemecs català continua sent encara un desconegut per a una gran part de la població.

El sac de gemecs és un instrument aeròfon que produeix el seu so per mitjà d'una inxa doble (la del grall) i diverses inxes simples (les dels bordons). La bossa que dona nom a l'instrument, feta habitualment amb la pell d'un cabrit, serveix com a reserva d'aire. Abans de començar a tocar, l'intèrpret ha d'inflar el sac i prémer-lo amb el braç per tal d'aconseguir prou pressió d'aire per fer sonar el grall i els bordons. Gràcies a l'aire que hi ha dins del sac, el sacaire pot fer sonar l'instrument durant un temps sense necessitat de bufar.

Això li permet respirar sense que el so s'aturi.

Com l'acordió, que vèiem a la unitat anterior, el sac és un instrument que interpreta alhora una melodia (amb el grall) i un acompanyament (amb els bordons, que produeixen notes llargues de so constant). A partir d'aquesta estructura general existeixen diverses variants de l'instrument, cada una amb

INFORMACIÓ EXTRETA DE: [REQUETETXEC](#)

les seves particularitats: el sac de gemecs al Principat, les xeremies a Mallorca, la gaita de bot a la Franja de Ponent... A més de poder tocar sol, el sac de gemecs actua molt sovint com a integrant de diverses formacions:

- La *mitja cobla*, formada per dos músics: un d'ells toca el sac de gemecs, i l'altre el flabiol i el tamborí.

A Mallorca, aquesta formació s'anomena *colla de xeremiers*.

- La *cobla de tres quartans*, denominació que rep avui dia una mitja cobla a la qual s'afegeix un tercer músic tocant la tarota.

- La *cobla de ministrers*, que acostuma a ser una cobla de tres quartans ampliada amb altres instruments de vent i de percussió.

Però el sac de gemecs també pot actuar en contextos no tradicionals. En els últims anys hi ha hagut temptatives d'integrar-lo en grups de folk, rock i música electrònica.

COBLA

<http://musicaade.wix.com/la-cobla> (PRESENTACIÓ WIX I EXERCICIS EDUCAPLAY)

Tot i que el terme *cobla* es pot aplicar a diversos conjunts instrumentals, la cobla per antonomàsia és la que està formada per onze músics que toquen dotze instruments: flabiol i tamborí (a càrrec d'un sol músic), dos tibles, dues tenores, dues trompetes, un trombó (normalment de pistons), dos fiscorns i contrabaix. Es tracta d'un conjunt que només es troba als Països Catalans, concretament al Principat, i que es va desenvolupar paral·lelament a la sardana. La cobla va adquirir la seva forma actual durant la segona meitat del segle XIX, gràcies sobretot a les aportacions de Pep Ventura. Aquest músic va contribuir també al desenvolupament de la sardana llarga i a la difusió de la tenora, instrument construït per Andreu Toron el 1849. La cobla es compon de dos rengs: el de la fusta, que es posa al davant, i el del metall, que va al darrere. Al costat dret dels dos rengs se situa l'únic instrument de corda de la cobla: el contrabaix, normalment encordat amb tres cordes de tripa.

El repertori de la cobla està format principalment per sardanes. La gran majoria són del tipus conegut com a *sardana llarga*, molt més desenvolupada que la primitiva *sardana curta* de la qual prové. Una sardana està sempre formada per

INFORMACIÓ EXTRETA DE: [REQUETEXEC](#)

dues parts o tirades: els *curts* i els *llargs*, cada una de les quals té el seu punteig propi.

En el moment d'interpretar una sardana, se li poden donar diverses estructures: deu tirades quan s'interpreta per ballar (o set, si es fa segons el sistema manresà), i quatre si es toca en un concert. El flabiol interpreta l'introït inicial i el contrapunt, una curtíssima melodia que es toca entre determinades tirades.

Molt sovint, la textura musical de les sardanes està formada per una melodia que sona sobre un acompanyament.

Aquest té generalment el ritme característic conegut com a *marca* i associat popularment al text "tots som pops". Aquesta textura bàsica es pot enriquir afegint-hi una altra melodia o *contracant*, o bé fent servir altres recursos de composició.

La cobla pot actuar en situacions diverses. Les més característiques són les ballades de sardanes i els concerts, però també la podem sentir tocant en cercaviles, acompanyant esbarts, o en moltes altres ocasions festives. Per això, a més de sardanes, la cobla toca altres tipus de música, com danses tradicionals catalanes (anomenades també *ballets*), balls vuitcentistes (valsos, xotis, polques, masurques...) i obres de concert, que habitualment són peces sense estructura de sardana.

En els últims anys hi ha hagut diversos intents d'experimentar amb la sonoritat de la cobla, sigui fent-li interpretar repertoris poc usuals, sigui combinant-la amb instruments i sonoritats de la música popular moderna (amb resultats que de vegades han rebut nom propi, com la *transardana* o la *sardanova*).

Hem situat aquesta unitat al cicle mitjà perquè creiem que l'alumnat d'aquesta edat ja té la capacitat de recordar els instruments que formen la cobla i reconèixer-ne la sonoritat. Per altra banda, es tracta d'una edat apropiada per aprendre a ballar la sardana.

RUMBA CATALANA

La rumba catalana és un estil musical creat pels gitanos de Barcelona als anys cinquanta del segle XX. El poble gitano o romaní és originari del nord de l'Índia, i és present als Països Catalans des del segle XV. A la ciutat de Barcelona, els gitanos catalans es concentren principalment en tres barris: Gràcia, el Raval i Hostafrancs. Va ser en aquests barris on es va desenvolupar la rumba catalana, i és per això que en diverses ocasions se l'ha considerada com l'estil musical característic de la ciutat de Barcelona, i com a símbol de la convivència entre gitanos i païos.

Tret d'excepcions, la rumba catalana és un gènere vocal, amb lletres normalment de caràcter alegre i humorístic.

L'instrument essencial per acompanyar la veu és la guitarra, tocada sempre amb la tècnica anomenada *ventilador* (rascar les cordes i percutir la caixa). També és característic l'acompanyament de les palmes, que poden ser fortes i agudes (*palmes seques*) o greus i apagades (*palmes sordes*).

A més de veus, guitarra i palmes, els grups de rumba poden tenir instruments de percussió (bongos, caixó, bateria, païles...), baix elèctric, piano, teclats, secció de vents...

La rumba catalana ha passat alternativament per etapes d'auge i d'oblit. Als anys seixanta va ser extremament

popular. Músics d'altres llocs i estils van incorporar la rumba als seus repertoris (com el guitarrista flamenc Paco de Lucía, amb la seva rumba *Entre dos aguas*).

Un altre moment important per a la rumba va ser el 1992, any en què Barcelona va acollir els Jocs Olímpics. La presència de la rumba catalana a les cerimònies olímpiques li va donar nova popularitat i una gran difusió internacional, amb la composició *Gitana hechicera* de Peret com a peça més emblemàtica. A principis del segle XXI sembla que vivim una nova revifalla de la rumba, amb diversos grups gitanos i païos que reivindiquen el gènere i procuren actualitzar-lo.

A més de la rumba, cal esmentar un altre gènere musical relacionat amb els gitanos catalans: el *garrotín*, molt popular entre els gitanos de Lleida, que segons algunes opinions el van crear o desenvolupar. Últimament s'ha difós en ambients no gitanos com a gènere de cançó improvisada.

MÚSICA FOLK

En aquesta unitat tractarem les formacions englobades sota aquestes dues denominacions, entre les quals no hi ha una frontera clara. L'expressió *música folk* va arribar als Països Catalans per influència del moviment *folk* americà. Aquesta paraula anglesa vol dir "poble". Més recentment s'ha començat a fer servir l'expressió *música tradicional*, que insisteix en el desig de recuperar la tradició musical catalana.

En qualsevol cas, tots els grups compresos en una o altra denominació tenen una característica en comú: fan música basant-se en elements de la música de tradició oral (melodies, instruments, lletres, danses, temàtica...).

D'una o altra manera, els plantejaments d'aquest tipus de formacions es poden relacionar amb diversos moviments musicals apareguts a partir dels anys seixanta del segle XX: el folk americà, l'anomenada música celta (provinent de països d'arrels cèltiques com Irlanda, Escòcia, Bretanya...), el ball folk francès i occità, la *ripproposta* italiana...

La música que fan no és, en la gran majoria de casos, música tradicional en un sentit estricte, fins i tot quan els grups adopten aquesta etiqueta. Més aviat reinterpreten els materials tradicionals, ja fora del seu context original, per tal d'adaptar-los als gustos i interessos del públic actual. Els seus àmbits més típics d'actuació són el concert —amb els músics situats en un escenari separat del públic, i amb la música que interpreten com a únic centre d'atenció— i el ball —molt sovint segons els paràmetres del *ball folk*, amb danses col·lectives i balls de parella d'origens ben diversos.

La instrumentació d'aquestes formacions no té una tipologia fixa, i reflecteix tant la diversitat instrumental dels Països Catalans com la varietat de plantejaments dels grups. Habitualment, aquests estan formats per una combinació d'instruments tradicionals dels Països Catalans i instruments provinents d'altres àmbits musicals.

Per tal de mostrar aquesta varietat d'instrumentacions i tractaments musicals, aquesta unitat adopta un plantejament diferent al de les altres. El nucli de la unitat és un conjunt d'audicions interpretades per grups de música tradicional i folk de diversos indrets dels Països Catalans, cada un amb una formació diferent. En cada cas es treballa el lloc de procedència del grup, la seva instrumentació, l'origen de la música i la lletra de la cançó, i aspectes de llenguatge musical com el compàs i l'estructura.

GRALLA/DOLÇAINA

Els instruments als quals està dedicada aquesta unitat, la gralla i la dolçaina, tenen en comú el fet de ser tots dos instruments de vent (aeròfons) que produeixen el so mitjançant una inxa (o llengüeta) de doble canya. Per mitjà d'un canonet metàl·lic anomenat tudell, aquesta inxa s'uneix al cos de l'instrument —un tub sonor de fusta, de forma troncocònica. A part d'aquestes característiques comunes, la gralla i la dolçaina es diferencien en la seva morfologia —forma, dimensions, afinació...—, la seva sonoritat i el territori on es toquen. De manera general, es pot dir que les àrees geogràfiques actuals de la gralla i la dolçaina coincideixen aproximadament amb el Principat i el País Valencià, respectivament, amb matisacions: la dolçaina es toca també a les comarques del sud del Principat (el Baix Ebre i el Montsià, en concret). Per altra banda, cal recordar que la difusió actual de la gralla per quasi totes les comarques del Principat és un fenomen modern que ha anat associat a la revifalla de les festes tradicionals des de la fi de la dictadura. Abans d'això, la zona on la gralla estava més arrelada a la vida quotidiana corresponia aproximadament al Penedès i al Camp de Tarragona.

De gralla, n'hi ha dos tipus principals: l'anomenada *seca* o *curta*, que no té claus, i la *llarga*, *dolça* o *de claus*, que és més llarga i disposa d'un cert nombre de claus que li permeten produir notes més greus i faciliten les notes alterades. L'aparició de la gralla llarga va ser deguda al desig d'interpretar un nou repertori: els balls de parella introduïts durant el segle XIX, que constituïen el gruix de l'anomenat *ball de gralles*.

El grup instrumental característic on tradicionalment intervé la gralla és la *colla de grallers*, formada per dues o més gralles i un timbal. Aquesta formació és l'acompanyament musical tradicional de moltes manifestacions de cultura popular. La més important (i segurament la responsable de la pervivència de l'instrument abans del ressorgiment modern) són els castells, on les gralles interpreten un seguit de músiques (tocs) estretament lligades a cada moment de l'acte: el *toc de matinades*, que anuncia l'inici de la festa; l'*entrada a la plaça*, que assenyalava l'arribada dels castellers a la plaça on actuaran; el *toc de castells*, que acompanya la seva construcció; i finalment el *toc de vermut*, que indica la fi de l'actuació. Entre totes aquestes peces, el toc de castells és la que està vinculada més estretament a la seva funcionalitat: s'inicia amb un *toc d'atenció* de tres notes, i segueix amb una melodia (amb interludis de timbal sol) que es va repetint tants cops com és necessari fins que el castell està quasi completament carregat. En aquest moment de màxima tensió, les gralles executen el *toc d'aleta*, on destaquen una nota trinada i després una nota aguda que coincideix amb el moment en què l'enxaneta fa l'aleta (és a dir, aixeca el braç) per coronar el castell. El *toc de sortida* assenyalava l'inici de la descàrrega, que s'acompanya amb la mateixa melodia que el carregament, també amb un nombre obert de repeticions. El *final* que clou la peça indica el moment en què el castell ja està totalment desmuntat. Aquesta estructura tan ben definida es deu al fet que el toc de castells té la funció d'indicar als castellers que formen el castell —i per tant, no poden veure'l— en quin moment es troba la construcció, i animar-los a mantenir l'esforç. Si el castell *fa llenya* (és a dir, cau), les gralles paren de tocar immediatament.

A part dels castells, les gralles es troben en moltes altres manifestacions tradicionals, sigui acompanyant entremesos com els gegants, els capgrossos i el bestiari (dracs, àligues, mulasses...), o bé interpretant la música de balls de

bastons, cercaviles, etc. Però el repertori de les gralles no es limita al context tradicional. Ja des del segle XIX, com hem dit més amunt, les colles de grallers interpretaven *balls de gralles*, sessions dedicades als balls de parella d'origen més o menys llunyà (valsos, polques, xotis, masurques, americanes, pasdobles...). En aquestes peces els compositors aprofitaven al màxim els recursos de la gralla com a instrument —demanant-li alguns cops un grau de virtuosisme que encara avui sembla admirable— i de la colla de grallers com a formació —amb escriptura polifònica a tres veus, de vegades força complexa. Els contextos i situacions en què actua la dolçaina són molt similars als de la gralla. Les dolçaines també s'acostumen a agrupar en una *colla de dolçainers*, en què igualment són acompanyades del so del timbal —anomenat *tabalet* o *tabal*—. L'analogia continua en l'acompanyament de les torres humanes, també existents al País Valencià (i que van ser l'origen dels castells del Principat, recordem-ho). N'és un bon exemple la Muixeranga d'Algemesí, conjunt de construccions humanes que es representa en aquesta població de la Ribera Alta per la festivitat patronal de la Mare de Déu de la Salut (8 de setembre), i que s'acompanya amb el so de les dolçaines i el tabalet. A part de la funció d'acompanyament que li és pròpia, aquesta melodia lenta i cerimoniosa és considerada per molts l'himne no oficial del País Valencià.